

**“Яширин иқтисодийни қисқартириш ва солиқ органлари
фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар
тўғрисида”ги Фармонга шарҳ**

**Комментарий к Постановлению «Об организационных мерах по
сокращению теневой экономики и повышению эффективности
деятельности налоговых органов»**

**Commentary to the Decree "On organizational measures to reduce the
shadow economy and increase the efficiency of tax authorities"**

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2020 йил 30 октябрда имзоланган “Яширин иқтисодийни қисқартириш ва солиқ органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони мамлакатимизнинг келгуси истиқболини белгилаш ва уни ривожлантиришда яширин иқтисодийни камайтириш ҳамда коррупция илдизини қирқишга қаратилган ҳамда шу асосида тадбиркорлик фаолиятини юритишда рақобат шароити шаффофлигини таъминлашда яна бир муҳим қадамлардан бўлди.

Фармонда белгиланган вазифалардан келиб чиққан ҳолда, солиқ қонунчилиги талабларига риоя қилиш тартиб-тамоийилларини автоматлаштириш ва тартибини соддалаштириш, пластик карталарда (банк карталари ва контактсиз тўловлардан фойдаланган ҳолда) тўловларни кенгайтириш орқали яширин иқтисодийда улуши юқори бўлган: а) умумий овқатланиш, б) риэлторлик фаолияти билан шуғулланувчи тадбиркорлар ҳамда в) қурилиш корхоналарига бир қатор енгилликлар берилиши кўзда тутилган.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, янги таҳрирдаги Солиқ кодексига мувофиқ 2020 йил 1 январдан бошлаб умумий овқатланиш соҳасидаги кичик тадбиркорлик субъектларининг банк карталари ва контактсиз тўловлардан фойдаланган ҳолда жисмоний шахслардан олинган даромадлари субъектнинг

умумий даромадига киритилиши ҳамда йиллик якуний реализация суммаси 1 млрд. сўмдан ортган тақдирда умум белгиланган солиқларни тўлашга мажбурий тартибда ўтиши белгиланган эди.

Энди эса Фармонга мувофиқ 2021 йил 1 январдан бошлаб банк карталари ва контакtsiz тўловлардан фойдаланган ҳолда жисмоний шахслардан олинган даромадлари ҳисоблаб чиқилади ва умумий реализация ҳажмидан айрилади. Натижада, якуний реализация суммаси 1 млрд. сўмдан ортмаса, унда умумий овқатланиш соҳасидаги кичик тадбиркорлик субъектлари умум белгиланган солиқларни тўлашга мажбурий тартибда ўтмайди.

Фармонда келтирилганидек, солиқ ва божхона тизимининг яширин иқтисодиёт билан курашиш бўйича фаолият самарадорлигини оширишга ҳамда улар фаолиятини шаффофлигини таъминлашга қаратилган вазифалар ҳам белгилаб берилган. Бу эса ўз навбатида, солиқ ва божхона органлари фаолиятида суистеъмолчилик ҳолатларини олдини олишга, ушбу соҳалар вакилларига тадбиркорлар ва фуқароларимиз ишончини оширишга хизмат қилади.

Ушбу Фармонда келтирилган энг муҳим вазифалардан яна бири яширин иқтисодиётнинг шаклланишига олиб келадиган сабаблар ва омилларни аниқлаш, уларни бартараф этиш чораларини кўриш ҳамда ноқонуний ишлаб чиқариш, сотиш ҳамда сақлаш ҳолатларини аниқлаш орқали давлат рўйхатидан ўтмасдан тадбиркорлик фаолиятини юритиш ва даромадларни яширишнинг олдини олишга қаратилган комплекс-назорат тизимини жорий қилинишидир. Комплекс-назорат тизими жорий этилиши эса яширин иқтисодиётни қисқартиришда муҳим аҳамият касб этади.

Шунингдек, Фармонда яширин иқтисодиёт ва коррупцияга қарши курашишда вазирлик ҳамда идораларнинг фаолият самарадорлигини оширишга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш, солиқ ва божхона маъмурчилигини тубдан такомиллаштириш бўйича “Йўл харита”си тасдиқланиб, унда жорий йил якунига қадар ва 2021 йилда бир қатор чора-

тадбирлар амалга оширилиши белгиланган. Хусусан, иқтисодиётда яширин айланма даражасини қисқартириш ва қонуний тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш бўйича алоҳида тадбиркорлик субъектлари учун инклюзив ҳуқуқлар, яқка тартибдаги имтиёзлар ва преференцияларни бекор қилиш борасидаги ишлар амалга оширилиши назарда тутилган. “Йўл харита”сига кўра тегишли ҳукумат қарорлари ишлаб чиқилиши режалаштирилган ва бунда мамлакатдаги алоҳида ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги рақобат муҳити яхшиланиши, институционал тенгликни таъминланиши кўзда тутилган.

Шу билан бирга, Жаҳон банки мутахасислари иштирокида яширин иқтисодиётни статистик баҳолаш методикаси ишлаб чиқилиши ҳамда унинг натижаларини эълон қилиб борилиши, давлат ташқи қарздан молиялаштирилган яқунланган лойиҳалар самарадорлигини аудитдан ўтказиш стандартларини ўрнатилиши каби чора-тадбирлар истиқболда яширин иқтисодиёт борасидаги маълумотларни очиқлигини таъминлаш, уни тўғри ва аниқ мезонлар асосида баҳолаш, стратегик инвестиция лойиҳаларини танлаб олиш ҳамда давлат ташқи қарз маблағларини самарадорлигини ошириш, улардан яширин иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида фойдаланишни олдини олиш белгиланган.

Бундан ташқари, коррупцияга қарши курашиш борасида давлат бюджети маблағларини самарадорлигини ошириш мақсадида марказлашган молиялаштириш манбалари ҳисобига амалга оширилаётган инвестиция лойиҳаларини мажбурий тарзда коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш назарда тутилган бўлиб, бунинг натижасида давлат бюджети маблағлари манзилли ҳаракатланиши ва самарали сарфланиши таъминланади. Юқоридаги масалаларни ҳал этиш, мамлакатда инвестицион лойиҳаларни танлаб олиш ва уларни амалга ошириш билан боғлиқ муаммолар билан ишлайдиган давлат инвестицияларини бошқаришнинг баҳолаш тизими (PIMA)ни жорий этилишини тезлатишни тақоза қилади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси маълумотларига кўра, мамлакатимизда яширин иқтисодиёт ҳажми 245 триллион сўмга баҳоланди. Бу эса мамлакат ялпи ички маҳсулотига нисбатан яширин иқтисодиёт улуши тахминан 48 фоизга тўғри келишини англатади¹. Қўмита маълумотларига кўра яширин иқтисодиётга сабаб бўлаётган омиллардан бири - бу харид чекини талаб қилмаслик бўлиб, шу ҳолат яширин иқтисодиётнинг илдиз отишига, тадбиркорлик субъектлари орасида носоғлом рақобат муҳити шаклланишига олиб келмоқда. Агар ҳар бир истеъмолчи томонидан чек талаб қилинса, яширин иқтисодиёт улуши қисқариши баробарида, солиқлардан бўйин товлаш ҳолатлари ҳам камайиб, бюджет тушумлари ошиб боради. Бу борада Фармонда Давлат солиқ қўмитаси ва Молия вазирлигининг онлайн касса машиналарининг чекларида акс эттирилган QR-код ёки фискал белги асосида совринли ўйинларни ўтказиш бўйича республиканинг бошқа ҳудудларида ҳам амалга ошириш юзасидан берилган таклифларга розилик берилганлиги истеъмолчиларни бу тадбирларга кенгроқ жалб этилишига имконият яратади.

Иқтисодиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги маълумотларига кўра Ўзбекистонда яширин иқтисодиётнинг кўлами ЯИМга нисбатан 40-50 фоиз орасида ўзгариб туради².

БМТ Тараққиёт дастури маслаҳатчилари монетар услублар асосида Ўзбекистонда яширин иқтисодиёт ҳажмини аниқлаш бўйича ўтказилган тадқиқот натижалари, шунингдек, республиканинг барча ҳудудларида ўтказилган сўровномалар натижаларига кўра яширин иқтисодиётнинг асосий иқтисодий сабаблари - солиқлар, йиғимлар турларининг кўплиги ва уларнинг миқдори ҳисобланади. Бундан ташқари, аҳамиятлилик даражасига кўра, корхоналарда етарли маблағ йўқлиги, банклар билан ҳисоб-китоблар, тўловлар, нақд пул маблағларини олиш билан боғлиқ муаммолар, хизмат

¹ <http://www.soliq.uz>

² <http://mineconomy.uz/ru/news/view/2854>

кўрсатиш сифати, юқори кредит ставкалари каби бир қатор сабаблар ҳам аниқланди.

Иқтисодий характерга эга бўлмаган асосий сабаблар сифатида тадбиркорларда зарур билим ва тажрибанинг йўқлиги, бошқа тадбиркорларнинг рақобати, ишлаб чиқариш инфратузилмасининг сифати, бизнесни ташкил этиш ва олиб боришда бюрократик тўсиқлар, коррупция ҳамда мулк ҳуқуқларининг ҳимояланмаганлиги ҳамда бошқаларни келтириш мумкин.

Жаҳон банки маълумотларига кўра, дунёда яширин иқтисодиётнинг ўртача даражаси ЯИМ 17,2 %ни ташкил қилади, аммо бу кўрсаткич турли мамлакатларда фарқ қилади. Масалан, энг паст кўрсаткич Швейцарияда 8,6 %ни, Хитойда - 12,9 %ни, Россияда - 43,6 %ни, энг юқори кўрсаткич Боливияда - 66,4 %ни ташкил этади.

Бирлашган миллатлар ташкилотининг таҳлил натижаларига кўра эса Ўзбекистоннинг яширин иқтисодиёти ҳажми 12% дан 52% гача бўлганлиги аниқланган³. Бу борада олиб борилган тадқиқотларимиз натижасида, Ўзбекистонда хуфёна иқтисодиёт ҳажми (транзакция усули бўйича ҳисобланганда) 4,7 % дан (меҳнат ресурслари фарқига асосланган усулда ҳисобланганда) 41,6 % гача оралиқда бўлиши аниқланган.

Фармон билан ташкил этилган яширин иқтисодиётни қисқартириш бўйича махсус комиссия ва ташкил этиладиган ҳудудий комиссиялар юқоридаги келтирилган асосий иқтисодий сабабларни барараф этишда бир қатор асосий вазифаларни ижросини таъминлайди. Улар жумласига, бизнесни “соядан” чиқаришни рағбатлантириш борасида шарт-шароитлар яратиш, солиқ режимини соддалаштириш, нақдсиз тўловларни кенгайтириш чораларини кўриш, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни шаклланган бизнес юритиш амалиётига мослаштириш, солиқ ва божхона маъмуарчилиги

³ Д.Кабулова, О.Гайбуллаев. Теневая экономика в Узбекистане: причины, масштабы и пути сокращения (Данная аналитическая записка подготовлена в рамках проекта Программы развития ООН «Поддержка стратегических исследований по устойчивому развитию» на основе обобщения результатов исследования, проведенного группой национальных экспертов.)

воситалари ҳисоб ҳамда тушумларнинг тўлиқлигини таъминлашга қаратилган чораларни белгилаш белгилаб берилган.

Шунингдек, “пулни ювиш”га қарши курашиш соҳасидаги ташкилотлар фаолиятини мувоиқлаштириш, очиқлик ва шаффофликни таъминлаш, бу борадаги ишларга кенг жамоатчиликни жалб этиш, оммавий ахборот воситалари имкониятларидан фойдаланиш ҳамда жамиятда яширин иқтисодиётга ва коррупцияга қарши муросасизлик ҳиссини шакллантириш, легал бизнес нуфузини ошириш каби вазифалар ҳам киритилган.

Яширин иқтисодиётга қарши курашиш бўйича ташкил этилган Махсус комиссияга масъул вазирликлар ва идораларнинг бу борадаги фаолиятини сифатли ташкил этилишини таъминлаган ҳолда ҳамда бизнес ҳамжамияти, хорижий ва маҳаллий экспертларни жалб этган ҳолда 2021-2025 йилларда яширин иқтисодиётни қисқартириш стратегиясини ишлаб чиқиш вазифаси юклатилди. Яширин иқтисодиётни қисқартиришга қаратилган чоратадбирларининг бажарилишини, 2021-2025 йилларда яширин иқтисодиётни қисқартириш стратегияси ҳамда қабул қилинган “Йўл хариталари”ни амалга оширилиши ҳамда давлат бошқарув идораларида, шунингдек устав фондида давлат улуши 50 фоиз ва ундан ортиқ бўлган муассаса ва ташкилотларда коррупцияга қарши курашиш бўйича самарали ички назорат тизимларини жорий қилинишини таъминлаш чораларни амалга оширилиши устидан назоратни ташкил этиш юзасидан қўшимча вазифалар Ҳисоб палатасига юклатилди.

Ҳудудларда коррупцияни баҳолаш методологиясини ишлаб чиқилиши ва уни очиқлик тамойили асосида эълон қилиб борилиши коррупция юқори даражада ривожланган ҳудудларни аниқлаш имконини бериб, коррупцияни камайтиришга, ундан мустақил тийилиш даражасини оширади, энг муҳими бу борадаги маҳаллий ҳокимиятлар фаолиятига баҳо берилади.

Фармонда “КАРГО” хизматлари орқали хориждан товарлар ва хизматлар олиб кирилишини шаффофлигини таъминлаш, унда фақатгина банк тизими орқали ҳисоб-китобларни амалга ошириш эса истеъмолчининг

ҳуқуқларини, маҳсулотларининг манзилларига ўз вақтида етиб боришини таъминлайди.

Маълумки, яширин иқтисодийнинг асосида турувчи яна бир муаммо нолегал ишчи кучидан фойдаланиш билан боғлиқ. Хусусан, Ўзбекистонда қурилиш соҳасида солиқ тўлаш бўйича хавф даражасини баҳолаш индикаторларини ишлаб чиқиш, айниқса, марказлашган маблағлар ҳисобига амалга ошириладиган қурилиш ишларида қурилишга жалб қилинган ишчилар сонини ҳаққонийлигини мониторинг қилиш каби чоралар кўзда тутилган.

Жумладан, қурилиш ташкилотлари белгиланган тартибда жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи ва ижтимоий солиқнинг тўланишини таъминлаши, ҳар ойда давлат солиқ органларига шартномасиз қабул қилинган ходимларнинг реестрини, уларга тўланган нақд пул миқдорини кўрсатиб бориши шарт. Шу билан бирга, давлат солиқ хизмати органлари қурилиш ташкилотлари томонидан тақдим этилган реестрлар асосида солиқ тўловчиларни автоматик равишда идентификациялайдилар ва тўланган жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи ва ижтимоий солиқни ҳисобга олишни таъминлайдилар. Агарда шартнома тузмасдан ишга ёлланган шахсларга ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисалар рўй берган тақдирида ходимларни ижтимоий ҳимоя қилишни таъминлайдиган қонун ҳужжатлари нормалари татбиқ этилади.

Бу эса қурилиш соҳасидаги барча ишчи ходимларнинг ижтимоий манфаатлари ҳимоясини таъминланишига олиб келади. Яъни, нақд пул орқали ҳақ тўлаш билан биргаликда уларнинг касал бўлган вақтида нафақа олишини, меҳнат стажи инобатга олиниб, қониқарли даражадаги пенсия билан таъминланишини англайди. Қисқа қилиб айтганда, ишчиларнинг ҳозирги ва келажакдаги ижтимоий фаровонликлари таъминланади.

Мазкур йўналишдаги халқаро тажриба ҳам шуни кўрсатадики, ноқонунний ишчи ёллашни, уларни ижтимоий ҳуқуқлари бузилишини олдини олишда ҳам ривожланган мамлакатларда ушбу Фармонда келтирилган чоратadbирлар амалга оширилмоқда. Масалан, Евро Иттифоқ давлатларида,

хусусан Германияда бу муаммони ҳал қилиш мақсадида меҳнат бозори устидан назоратни босқичма-босқич кучайтириш каби маъмурий чоралар, минимал ойлик маошларни ошириб бориш каби иқтисодий механизмлар билан биргаликда қўлланилмоқда. Мамлакатда аноним тарзда ишга таклиф қилишга йўл қўйилмайди.

Ишга таклифга оид эълонлар иш берувчи тўғрисидаги тўлиқ маълумотларни ўзида камраб олган бўлиши шарт. Германияда энг коррупциоген соҳалардан бири қурилиш ҳисоблангани учун ушбу тармоқни тартибга солувчи қонунларга ҳам айрим ўзгартиришлар киритилди. У ерда йирик тендерларни фақат битта корхона ютиб олишига йўл қўйилмайди. Бундай тендерда ютиб чиққан корхоналарнинг бирортасида нолегал ишчи жалб қилиниш ёки ижтимоий тўловлардан қочиш ҳолатлари аниқланса, бунинг учун коллегиял жавобгарлик белгиланган — қурилишда иштирок этаётган барча тадбиркорлик субъектлари биргаликда жавобгарликка тортилади⁴.

Хулоса қилиб айтганда, мазкур фармоннинг амалиётга жорий этилиши солиқ қонунчилиги талабларига риоя қилиш тартиб-тамоийилларини автоматлаштириш ва тартибини соддалаштириш, пластик карталарда тўловларни кенгайтириш орқали яширин иқтисодиётда улуши юқори бўлган умумий овқатланиш, риэлторлик фаолияти билан шуғулланувчи тадбиркорлар ҳамда қурилиш корхоналарига бир қатор енгилликлар берилиши кўзда тутилган. Шунингдек, мамлакат иқтисодиётида коррупцияни камайишига, яширин иқтисодиётни қисқаришига, иқтисодиётни рақамлаштиришга, яширин фаолиятларнинг чек қўйилишига, инвестицион ва рақобат муҳитни янада соғломлашига, хорижий инвестициялар кўламини кенгайтиришига, ҳажмини ошишига, давлат бюджетига солиқ тушумларини ошишига олиб келади ҳамда ЯИМ барқарор ўсишини таъминлайди. Пировард натижада, мамлакатда аҳолисининг даромад манбаини кенгайтиришига ва камбағалликни қисқартиришига имкониятлар яратилади.

⁴<https://review.uz/oz/post/ozbekistonda-yashirin-iqtisodiyotning-darajasi-qanday?>

**Стратегик режалаштириш ҳамда макроиқтисодий параметрлар
прогноزلарини ишлаб чиқиш масалалари бўйича лойиҳа томонидан
тайёрланган (муаллиф Н.Садриддинов - лойиҳа раҳбари в.б)**